

Ismertetések és bírálatok.

Német szófejtés.

Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache von Friedrich Kluge.
Fünfte verbesserte Auflage. Strassburg, 1894.

Kluge etymológiai szótára megérte már az ötödik kiadást is (az első megjelent 1882-ben). Ez a körülmény mindenesetre annak a jele, hogy Kluge műve derék, hasznavehető munka. Nem állítható, hogy minden egyes német szónak megtalálnók a magyarázatát, de az irodalmi nyelv legtöbb szavának alaposan, helyes módszerrel van megbeszélve az eredete. Az új, ötödik kiadás nem csak abban az értelemben van megjobbítva, hogy a szerző tekintetbe vette a negyedik kiadás óta (1888 óta) elért, itt-ott biztosabb eredményeket, hanem abban az értelemben is, hogy olyan szavakat is fölvetett a műbe, a melyekről eddig egyetlen egy kiadásban sem szólt. Kluge minden egyes szónál véleményt nyilvánít, s e tekintetben eljárása sokkal helyesebb, mint Miklosiché, ki a hasonló hangalakokkal s jelentéssel bíró különböző nyelvi szavakat egyszerűen egymás után föl-sorolja. Növeli a mű becsét az ötödik kiadáshoz csatolt kronológiai összeállítás is, a hol körülbelül 1869 jövevényyszóról ki van mutatva, mikor melyik században gazdagíthatták a német szókincset. Az összeállítást azzal a megjegyzéssel kísérjük, hogy valamely szó első irodalmi előfordulása nem egyértékű azzal, hogy az illető szó akkor kezdett a nyelvben használatossá válni. A mi *roncsika* szavunk példa reá; de ott van a német *dolch*, a mely Kluge szerint a XVI. században jöhetett át a németbe. A magyar *gyolk* alak bizonyítja, hogy a szó ismeretes volt már a XV. században a németeknél (v. ö. Nyr. 23).*) Ebben a kronológiai összeállításban találjuk, hogy a magy. *darabont* a XIV. vagy XV. században került bele a németbe; a magy. *huszár*, *kocsi* a XVI.-ban; a magy. *talpas* (NySz.: fussoldat) > ném. *tolpatsch* a XVII.-ben. A *darabont*-ról igyekeztem kimutatni (v. ö. Nyr. 23), hogy Kluge véleménye hibás. Német

*) A *dolch* eredete meglehetősen homályos; a szó sem nem közgermán, sem nem közszláv.

köznyelvi magyar jövevények, nézetem szerint, még a *horda* (Kluge szerint tatár) és a ném. *schabracke* [$\langle$ magy. *csaprag* NySzót. I: 340 ($\rangle$ ócseh *čaprak* Jungmann I. 259) $\langle$ tör. *čaprak* Vámb. Prim. Cult. 26 Zenker $\rangle$ or. *чапракъ* olv. *čepřak* Mikl. Etym. Wb. $\langle$ jak. *čapřak* Böthlingk]. — A *csákó* (v. ö. *tschako* Sanders: art Kopfbedeckung der Infanterie) Kluge összeállítá-sából hiányzik, pedig nyelvtörténeti adatokkal is igazolható szó; hasztalan kerestük a *tschismen*-t is.

Nyert a szótár értékében azzal is, hogy az új kiadásba a szerző igen sok tájszót vett föl (Listy filologické 21 : 394). Ebben a dicséretben azonban nem osztozunk teljesen. Mivel különb tájszavak pl. a *klampe*, *krampe*, *pöckel* stb., mint teszem a *kotter* (összefügg a Klugetől említett *kot*-tal), *gerhab*, *sürfen*, *sürpeln* ($\rangle$ magy. *szörpöl*; összefügg a *schlürfen*-nel)? stb. Vagy vegyük föl az összes tájszavakat, vagy pedig csak az irodalmi nyelv szavait tárgyaljuk.

Az eddig fölhozottak nem csökkentik a munka értéket. Az egyes szavak etymológiája philologiai rátermettséggel van tárgyalva. Lehet egy-egy szó eredetéről eltérő nézetünk, de Kluge egyetlen egy fejtegetéséről sem mondhatjuk el, hogy ne volna alapos philologiai ismerettel írva. Mielőtt a szerző a szavak felsorolását megkezdéné, rövid bevezetésben zámat ad a német, ill. germán szókincs különböző elemeiről. A ki a dolog iránt mélyebben érdeklődik, utalom Kluge egy másik munkájára, mely a Paul-féle „Grundriss der germanischen Philologie“ I. kötetében jelent meg. A germánság legrégebbi jövevényei a *silber* és a *hanf* szavak. A mi a *silber*: ezüst (a magyar szóra v. ö. zürj. *eziš*, wotj. *uzweš* $\langle$ osszét *arvist*) szót illeti, megjegyezzük, hogy ennek idegen, nem indogermán eredete összefügg azokkal a kutatásokkal, melyeket Schrader (Urgeschichte und Ursprache 259—269) tett, s melyek szerint a fémekkel az indogermánok különválásuk után ismerkedtek meg. A másik legrégebbi jövevény a *hanf*. Honnan vették az európai indogermánok e szót, megmondani igen nehéz. A szókezdő *h* és *k* kezdetekből legföljebb annyit lehet következtetni, hogy az átadó nyelvben velaris *k* (arab *kař*) volt a szókezdet. Biztosan kimutatható legrégebbi jövevényei a germánságnak a kelta vendégszók (v. ö. germ. *rik*, gót. *reiks*: király $\langle$ egy ókelt. *rig*-ből; óír. *ri*, genit. *rig* Kluge, Paul-féle Grundriss-ban); azután jönnek a latin jövevények. A germánságban vannak nyomai egy szlávlett érintkezésnek is, de meg kell jegyezni, hogy mindig nehéz kimutatni, hogy e történelem előtti korban kelta, szláv, latin jövevénynyel van-e dolgunk, vagy pedig közös európai indogermán szóval. Sok jel pl. *arra* mutat, hogy az európai indogermánok az ázsiai ágtól való elválásuk után még együtt, mint egynyelvű nép ismerkedtek meg a szántás-vetéssel. Az *ar*: pflügen, *mê*: mähen, *ml*: mahlen, *sê*: säen, *oq*: eggen, *mlg*: melken olyan gyö-

kérszók, melyeknek az ázsiai ágban hasztalan keressük a megfelelőit (v. ö. Kluge, a Paul-féle Grundriss-ban). A germánság nagyobb befolyást a finn-lapp nyelvre gyakorolt, a mint Thomsen műveiből is meggyőződhetünk. A germánok a finneket, minden bizonynyal a mai lakó helyeiken találták, a kik Tacitus korában (v. ö. Germania 46) szegény, vadászó nép voltak. A mint külön váltak a germán nyelvek, s a kereszténységgel megismerkednek, a különböző nyelvi hatások is biztosabban kimutathatók. Kluge e hatásokat igen szépen s meggyőzően festi. Csak azt jegyzem meg, hogy szerinte a németsegre a szláv ágnek biztosan kimutatható hatása a XIII. századdal kezdődik. A bevezetésben megemlíti Kluge az ős haza kérdését is, s ez szerinte vagy délkeleti Európában vagy Ázsiában keresendő. A Latham-féle elméletet, mint teljesen tartahatatlant, meg sem említi.

Rövid ismertetésünket azzal zárjuk, vajha nálunk is találkozánk egy Kluge, a ki, ha nem is az összes szókincsről, de legalább az irodalmi nyelv szavairól az eddig tett kutatások eredményeként meg csinálna a mi etymologiai szótárunkat. Bizonyos tekintetben csak összegezni kellene az eddig elért eredményeket, mert nyelvünk idegen és ős szókincese nagyobbra ki van mutatva.

MELICH JÁNOS.

Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.

A M. T. Akadémia megbizásából írta *Zolnai Gyula*. (25 mellékletbeli s egy szövegközi hasonmással.) Ára 6 frt. Budapest, 1894. 4. r. IV+296. l.

E díszes kiadvány, melynek első sorban tájékoztató s népszerűsítő-célja van, Szily Kálmán indítására s buzgó támogatásával létesült — s bizonyára nagyban elő fogja mozdítani nemcsak nyelvemlékeink ismeretét, hanem a nyelvtörténet s általában a nyelvészet iránti érdeklődést is. A mutatóványok úgy vannak megválogatva, hogy nemcsak nyelvi és palaeographiai, hanem műveltségtörténeti szempontból is érdekesek és tanulságosak.

Zolnai nagyon jól megoldotta föladatát: a mutatóványok alapján tanulságosan világítja meg nyelvünk történeti fejlődését. Mind az általános bevezetés, mind pedig az egyes mutatóványokhoz való apróbb bevezetések és jegyzetek teljesen megütik a ma alkalmazható szigorú mértéket.

Nagyon alaposan és világosan van megírva a 48 lapra terjedő bevezető rész, *«nyelvemlékeinkről általában»*. Ennek első fejezete kifejti a nyelvemlékek fontosságát a nyelvbúvárlatra nézve s teendőinket tanulmányozásuk terén.

A második fejezet tüzetesen tájékoztat a nyelvemlékeknek olvasá-

sáról s előadja a magyar hangfejlődés legfontosabb részeit. Ez nagyon hasznos olvasmány lesz sokaknak, mert e tekintetben igen sok hibás nézet van elterjedve. Lám, a Régi Magyar Költők tárában is, melynek olyan avatott szerkesztője van, nem egy hibás olvasatot találunk. Például mindjárt a Pannóniai ének legelső soraiban: emlékezzenk régiekrel, . . . kijuttekrel, . . . eleikrel . . . vitéségekrel — hibás a-rel alak s helyesen -rél olvasandó, mint Zolnai is kifejti.*) — De ugyancsak a Pannóniai ének második sorát Szilády így olvassa: «Az Szythiából kijuttekrel», az ötödik sort is «Szythiából kiindulának», s a 70. sort: «Kik Szythiából kijüének». Az eredetiben ez van írva: *Zythyából, Zythiából*, ha ezt háromtagúnak olvassuk, mind a három helyen jobb a vers, s azért mások csakugyan így olvasták: *Szittyából*. De Szilády azt mondja (RMK. I. 232): «Ember, nemzetlehetne *szitty*a, de Szittyországot a tudákos átdolgozó is bizonyosan Scythiával iparkodott kifejezni.» Mintha *Szitty*a nem volna ugyanaz a szó, a mi *Scythia*. Hisz épen ezt a *Scythiát* olvasták (mint Zolnai is helyesen jegyzi meg 163) *Szittyának*, mert az *sc* betűket régente *sz*-nek olvasták, a *thi* pedig (vagy *thy*) közönséges jegye volt a *ty* hangnak. Az Erdy-codex azt írja *Zyttyaban* (286) és «az *Scyttyay* magyarok» (495) s a kettős *tt* azt mutatja, hogy *szittyának* és *szittyainak* ejtette az író (Zolnai is helyesen *szittyainak* olvassa 240). Az országot tehát *Szittyának* és *Szittyországnak* nevezték magyarul, és csakis ez utóbbi összetételből magyarázható meg a *szitty*a szónak melléknévi használata. A *Szittyországot* olyan kifejezésnek vették, minő *Magyarország*, *Németország*, *Törökország*, s minthogy ezeknek előrsze népnév (*magyar*, *német*, *török*), amabból is a *szitty*a szót a *Szittyország* lakosaira értették. Jól veti ezt egybe Zolnai (263) a *francia* szóval, mely eredetileg szintén

*) Ide tartozik a *kivel*-nek helyesebb *kivél* olvasata is, mert megfelel neki *belél* s mind a kettőben ugyanaz a rag, a mi a *rél* második eleme. A felsőtiszai nyelvjárásban »a *kivel* ma is csak *kível*«, úgymond Szilády (Irod. Közl. 5: 117—8). De ez hibás okoskodás; mert ép úgy mondhatná, hogy a *közel*, *távol*, v. pl. *jövendöl*, *patkol* ma is csak rövidhangúak, — de ebből nem következik, hogy régebben nem hosszan hangzottak: *közél*, *távól*, (*távúl*), *jövendöl*, *patkól* (l. M. Hat. II. 144—5. 342). — A *kível* *é*-jének tehát semmi köze ahhoz, hogy a *kivé*-nek hosszú-e az *é*-je (mint Sz. hiszi id. h.), mert a kettő úgy viszonylik egymáshoz, mint *belől* és *belé*, vagy mint *messzől* és *messze*. Hogy pedig a codexek *kyue* alakja sokkal inkább lehet *kivé*, mint *kive*, az innen következik: a vége kétségkívül irányrag, ép úgy mint a *bele*, *hova*, *haza*, *messze*, *vissza*, *tele* szók vége, már pedig ha ezek megrövidítették is a latin *á* *é*-t, a többi társuk maiglan megőrizte a hosszúságot: *alá*, *fölé*, *közé*, *mellé*, *mögé* stb. (s mellettük még *belé* és *hová* is), és valaha amazokat is kétségkívül hosszú hanggal ejtették: *hazá, *messzé* stb.

országnev: *Francia*, s előfordul az *anglia* is 'angol' táncz, nyelv, posztó értelmében, nyilván *Angliaországból* elvonva: Francia menuett első mindeneknél, azt elhagyván kezdnek futosó *Angliát* (Orczy: Költ. H. 105), Jól beszéll Frantziául, Olaszul, Spanyolul, *Angliául* (Kir. Besz. 78). Ötödik Károly mondotta, hogy ő szeretne beszélleni: Olaszul az ő szeretőjével, Spanyolul az Istennel, *Angliául* a madarakkal (uo. 115.) «Felöltözék gúnyájába talpig vörös *angliába*» (Arany-Gyulai Népk. gy. I: 140 és 138.)*

Hogy a hangfejlődés tárgyalása milyen szükséges, arra nézve még egy csattanós példát említek. A *hét* szó Esztergomban is *hét*, de a *négy* helyett ott *négvet* mondanak, és nyelvjárásaink nagy része sok szóban tesz ilyen önkényesnek látszó különbséget (l. Balassa J. kimutatását, M. Nyelvjárások 113). E megkülönböztetés folytatódik a ragozásban és szóképzésben is, mert a *hét* tárgyesete *hetet* és származéka *hetedik*, nyílt *e*-vel, ellenben a *négyből* *négvet* és *negyedik*, zárt *é* és *ë* hangokkal; hasonlóképen *kefét*, *ekét*, de *kezeit*, *nyelit* e. h. *kezeit*, *nyelét* stb. Budenz J. már 1860-ban világosan kimutatta, hogy a mai magyar *é* nyelvelméleink tanúsága szerint azelőtt két pontosan megkülönböztetett hang volt: némely szóokban nyiltabb *ê* (olyanféle mint az *êre* szóban), másokban pedig zártabb *é*. S íme, erről a fontos nyelvtörténeti tényről, mely mai nyelv-tanunknak számos látszólagos szeszélyét megmagyarázza, még 30 évvel utóbb, 1890-ben sem volt tudomása Imre Sándornak, ki «A m. ny. tört.» 28. lapján azt mondja, hogy a tiszavidékiek néhány szóban *é*-t ejtenek, «bár legtöbb szóban *é*-t; oly szeszélyei vannak a kimondásnak, melyeknek szabályát találni lehetetlen, legalább még eddig!»

A harmadik fejezetben Z. pontosan számot ad a könyvnyomtatás koráig terjedő összes írott nyelvelmélekről (összesen 93-at mutat ki), s azonfölül a nyelvelméleknek összes kiadásairól s a rájuk vonatkozó egész irodalomról.

A munkának főrésze azután a régi nyelvelmélekből való szemelvényeket közli. Az egyes szemelvényeket kisebb-nagyobb bevezetés előzi meg, melyben a szerző számot ad az illető emlékek helyesírásáról s

*) Szilády az id. h. ironizál, hogy mink szittyázkodó jó kedvünkben habahwryawal szittyifikáltuk a «*Szitiát*», de az ő megjegyzései fölöttébb hiányosak két irányban: 1. Kétségbe vonja, hogy az ÉrdyC. írója *Scythiát* sz hanggal ejtette volna, s azt kérdi, «hogy az ÉrdyC.-ben hányszor fordul még elő az *sz* *sc*-vel írva a 495. l. *scyttay*-án kívül». Itt elfelejti, hogy ugyancsak az ÉrdyC. írója a 286. lapon tagadhatatlanul az *sz* hangjegyével írja: *Zyttaban!* 2. Ismét elfelejt Sz. arra a kérdésre felelni, hogy vajjon hol vette magát a *szittyá* szó, ha nem a *Scythiát* olvasták *Szittyának*??!

tanulságosabb nyelvtani sajtóságairól. Utólag pedig minden darabot számos jegyzet követ, s ezekben minden meg van magyarázva, a mi megnehezíti a megértést.

Íde teszem befejezésül egyes apróbb megjegyzéseimet.

38. l. A SimorC-ról nincs megemlítve, hogy egész szövege (majdnem szóról-szóra) megegyezik a VirgC. 64.—72. lapjaival.

A nyelvelmékeknek repertóriumához általában megjegyzem, hogy mióta Z. könyve elkészült, ismét figyelemre méltó tanulmányok történtek. Maga Z. dolgozta föl Nagy Gyula kiadása alapján a Königsb. Tör. újonnan fölfödözött részeit a f. é. Nyr.-ben. Ugyancsak Z. bönészte ki az 1489-i Batthyány-féle miséskönyv magyar adatait; ezek a f. é. M. Könyvszemlében jelennek meg. Szamota I. igen tartalmas tanulmányt tesz közzé folyóiratunkban az 1055-i Tihanyi alapító-oklevél magyar adatairól. Szintén ő fogja közzétenni nemsokára Mátészalkai Zalka L. magyar glosszáit 1489—90-ből.

55. és 88., 89., 119. Az *Izsák, rózsá, torzsa, rozsa, perzsa*-féle szókat alig ejtették valaha s hanggal.

63. A HB. olvasásában nézetem szerint javítandók: *intētüinek* h. *intētüinek* (8. sor) és *ildētütül* h. *ildētütül* (24. sor; vö. *hitves*, nem *hitües*, s másfelől még ma is *keziben*, *fülit* Szabolesm. stb., vö. Arany: Hátr. Pr. 324), — *szobodúchcha* h. *szoboduchcha* (23), *lilki ért* h. *lilki ért* (27), *Abrahám* h. *Abrahám* (30).

66. *Gye* a HB-ben talán eredetibb alak, mint a mai *de*. Vannak kétségtelen esetek, melyekben *gy*-ből *d* lett, pl. a *disznó* és *dió* árp. oklevelekben mindig *gyisznó* és *gyió*. Ez tehát a palócz jéstitéssel ellenkező dissimilatio, olyan mint *tyik* h. *tik*, *lyik* h. *lik*, s talán az infinitivusban is *irnyi* h. *irni*. (*Gyümölcs* h. *dímölcs*-öt ír Ráskai Lea. A *düh* is előfordul régebben *gy*-vel, l. Ny. Sz., s ide tartozik nézetem szerint — nem pedig a *gyülöl* családjához — az EhrC.-beli *gyülhódség*, *gyülhózség*, *gyülhózsés*. Viszont az EhrC.-beli *gyicsér*, *gyicsősejt* már palóczos jéstités lehet.)

70. A *bírság* szónak 'ítélet' jelentéséhez idézni kellett volna a *biró* szót.

84. «Aranyas *jédél*» — nem *így*, hanem *fédél* (l. NySz.), a mi rövidítése a szintén ott előforduló *féjédél*, ill. *főjédél* összetételnek.

84. b. «*Matras*» — vö. *matasz* Ny. Sz.

89. «*Gilva* — boletus, egy gombafaj. A m. *gilva* máshonnan ismeretlen». De több vidékről meg van a Tsz.²-ban a *gejragomba*, *gilva* stb. (l. *Golyva* alatt.)

109. «*Gyülötség* . . . Az *l* kiesése a *gyülötség* főnévben hajdan igen gyakori volt.» Miért éppen ebben a főnévben? A *gyülötség* *l*-lel nem fordul elő Pázmány előtt. Ellenben volt egy *gyülös* melléknév, mely alkalmasint *gyülötös-ből rövidült (mint pl. *-ből* < *-belől*), s e szerint *gyülötöség > *gyülöség*, az *l* betoldása pedig újabb etymologizálás (mint a *mértföld* Pázmánynál).

121. Nagyon jó megjegyzés a következő: «*igén szellesség* . . . A képzőt elődeink még némileg főnévnek érezték, vagyis a kifejezés az ő

nyelvérzékük előtt azt tette: *igen széles ségő*, mint ma is mondjuk: *igen éles eszű* stb.)

121. *Jogljának neki* a BécsiC-ben («deferant honorem») ügy látszik a. m. békéljenek jogjához, jobb kezéhez; l. *Békéllik* NySz.

132. «*talántál*» így olvasandó: *talán-tal*, mert hisz az utótagja = *tal(án)*.

SIMONYI ZSIGMOND.

Kisebb közlések.

Néhány egytagú igénk eredetéről. Szilasi M. «Kombinált műv. és mozz. igeképzők» című, különben igen alapos és eredeti értekezésében helyreigazításra szorúl a következő tétel (NyK. 24: 182.): «Ismeretlen eredetűek, de hosszú utolsó magánhangzójuk szintén eredeti kettős mássalhangzóra enged következtetést, vagy ha nem is, azok analógiáját követhették: *gyúr-, gyűr-, ír-, szór-, szür-, tür-, mer-*». A *tür-* szó kivételével valamennyinek régóta ismeretes az eredete: *gyúr-* = török *jour-, jorur-* «kneten, zusammenkneten» (Zenker), altaji-tatár *jura-*, tobolszki-tatár *juvar-* «tésztát dagasztani, gyúrni» (Budag.), l. Vámbéry: Szóegy. és Budenz jelentését, továbbá Vámb. Magy. Ered. | *ír* = köztörök *jaz-*, csuvas *sír-* u. o. s több más helyen is | *szór* = csag. *saur-, sawur-* «streuen; wannen (getreide)» (Zenk.) | *szür-* = tör. *süz-* «durchseihen, durchdrücken (durch ein tuch)» (Zenk.), csuvas *sör-* id. h. u. o. | A *gyúr-* igét Vámb. a *tür-*, (pl. föltűri ingét) változatának tartja s az oszm. *dür-* «gyúrni, göngyölni» szót egyezteteli vele (l. Szóegy.). A tatárban is van *tür-* «összegyúrni, összegöngyölni, összekuszálni» (Budag. I, 389.). Budenz mellözi ez egyeztetést, pedig találó hangbeli analógiák: *töm-, dömöszöl-, gyömöszöl;* *tüszö-, dészü* és *gyüszö* | *mer-* «haurire» megvan Budenz MUGSzótárában (vog. *amért*) stb.; v. ö. még hozzá: votj. *omirt-* «schöpfen».

—B.—

Megint egy «szláv-litván hangtörvény». Munkácsi a mult füzetben végszót irt a *vidrá*-hoz, a melyben sok furcsa dolgot mond, nekem pedig egyebek közt leczkét tart a kötelességtudásból, a mi bizonyosan rám fér, ő hozzá pedig, volt tanítványomhoz, olyan nagyon jól illik. De hát mindez szót sem érdemel, csak ne fedezett volna föl megint «szláv-litván hangtörvényt». Tiltakozik ugyan erősen az ellen, mintha ő ehhez a dologhoz értene, — «elvégre is szerény munkásságom irányának egyetlen ismerője sem várja tőlem a szláv-litván hangtörvények tisztázását», l. 67. l. — de azért be nem fejezheti mondókáját a nélkül, hogy